

dr hab. Katarzyna Dembska

Katedra Filologii Słowiańskiej

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Swietłany Biczak

pt.

Языковые механизмы комизма в произведениях

Михаила Жванецкого

Przedstawiona do oceny rozprawa liczy 191 stron wydruku komputerowego i składa się z następujących części: *Wstępu*, trzech rozdziałów, *Zakończenia*, *Bibliografii* oraz streszczeń w języku polskim i angielskim (*Summary*).

W ocenianej rozprawie przedmiot badań stanowią językowe mechanizmy komizmu w utworach rosyjskiego pisarza i satyryka, Michaiła Żwanieckiego.

W rozdziale I (składającym się z trzech podrozdziałów) Autorka słusznie podkreśla niejednoznaczność i subiektywną naturę komizmu, powodującą trudności w jego identyfikacji i charakterystyce (s. 14). Przytacza opinie badaczy komizmu, przy czym – co ważne – nie ogranicza się do badań z zakresu lingwistyki, ale prezentuje swoisty rys historyczny omawianego zjawiska, uwzględniając opiniotwórczą rolę teoretyków literatury, filozofów, socjologów i psychologów. Wspomina w związku z tym m.in. o pracach Platona, Arystotelesa (a nawet kontynuatora jego teorii, Demetriusa Falerskiego), Cyserona, Kwintyliana, Thomasa Hobbesa, Alfreda Sterna, Herberta Spencera, Theodora Lippsa, Sigmunda Freuda, nie pomijając roli Arthura Schopenhauera czy Georga Hegla. Jest to zatem ujęcie interdyscyplinarne i dogłębne, świadczące o poważnym zaangażowaniu Autorki w zagadnienie komizmu. W rozdziale I. poddaje ona także charakterystyce porównawczej komizm prosty i złożony, słusznie podkreślając płynną granicę między nimi i fakt ich rzadkiego występowania w swej czystej formie. Już w tym miejscu (s. 42-53) wspiera swoje rozważania przykładami utworów Michaiła Żwanieckiego, przedstawiając ilustracje przejawu poszczególnych typów komizmu w twórczości autora (kolejno: *Я видел раков*, *Учителю*, *Броня моя*). Doktorantka nie poprzestaje na przytoczeniu owych utworów, a przeprowadza analizę wykładników każdego z rodzajów komizmu, co stanowi

zapowiedź charakterystyki mechanizmów komizmu w twórczości M. Żwanieckiego w ostatnim – trzecim – rozdziale.

Kończący pierwszą część pracy podrozdział poświęcony jest opisowi idiosylu pisarza. Autorka prezentuje w nim paletę gatunkową jego twórczości (humor, satyra, ironia, liryka).

W rozdziale II Doktorantka poddała charakterystyce zjawisko komizmu sytuacyjnego – bardzo ważnego aspektu twórczości Żwanieckiego, która (owa twórczość) przeczy współczesnym badaniom językoznawczym, zakładającym wyraźne rozgraniczenie obydwu typów komizmu: językowego i sytuacyjnego. Opracowanie Autorki bowiem jednoznacznie wskazuje na ich współwystępowanie w utworach pisarza. Dzięki skrupulatnemu omówieniu przykładów komizmu sytuacyjnego, przygotowany do dalszej lektury czytelnik dostrzeże owó mieszanie się typów komizmu, Autorka natomiast wyraźnie (i całkowicie słusznie) formułuje taką konkluzję w rozdziale III (s. 151 rozprawy).

Odnosnie do rozdziału II mam jednak drobną uwagę. Omawiając komizm sytuacyjny na podstawie utworu *В Греческом зале*, w którym wyśmiewane jest pijaństwo, Doktorantka aż trzy strony tekstu (68-70) poświęca tradycji spożywania alkoholu na Rusi, w carskiej Rosji, ZSRR oraz współczesnej Rosji. W kontekście odniesień tekstów Żwanieckiego do otaczającej pisarza rzeczywistości, będących często swoistym komentarzem do niej, warto, oczywiście, o tym wspomnieć. Może jednak wystarczyło poświęcić temu kilka zdań, odsyłając równocześnie do stosownej literatury przedmiotu?

Istotę rozprawy mgr Swietłany Biczak stanowi trzeci rozdział, który jest popisem kunsztu analitycznego Autorki, Jej intuicji językowej oraz dowodem na ogromną wiedzę z zakresu omawianego zagadnienia. Na tę część pracy składają się cztery podrozdziały omawiające kolejno: gry językowe utworzone według mechanizmu ogólnokomicznego (paradoksy i powtórzenia) – 3.1., gry językowe na poziomie fonetycznym (3.2.), słowotwórczym (3.3.) i leksykalnym (3.4.).

Charakteryzując jednak zjawisko gry językowej (s. 79-81), Doktorantka nie wspomniała, iż wielu językoznawców stoi na stanowisku, by nie utożsamiać gry językowej z grą słów. Gra językowa bowiem „nie zawsze polega na zaskoczeniu, które według Ulrike Tomković jest niezbędnym warunkiem gry słów”¹, a ponadto gra

¹ T. Szczerbowski, *Gry językowe w przekładach „Ulissesa” Jamesa Joyce’a*, Kraków 1998, s. 35.

językowa uznawana jest za pojęcie szersze od gry słów, ponieważ obejmuje ona m.in. strategię formy fonicznej². Jak najbardziej słusznie jednak Autorka podkreśla konieczność rozgraniczania gry językowej i błędów językowych (s. 81), pozostając w zgodzie z założeniem, iż gra językowa ma zawsze charakter świadomy.

Cały rozdział prezentuje bardzo rzetelną analizę utworów M. Żwanieckiego pod względem występujących w nich wykładników konkretnego typu gry językowej, a mianowicie żartu językowego (ros. *языковая шутка*). Analiza jest opatrzona komentarzami odnoszącymi się do rzeczywistości pozajęzykowej, co nadaje rozprawie charakter interdyscyplinarny (lingwistyczny, kulturologiczny, socjologiczny) i wykazuje wielofunkcyjność analizowanych tekstów.

Omawiając przykłady gry językowej na poszczególnych poziomach, mgr Biczak nie koncentruje swej uwagi wyłącznie na wykładnikach danego rodzaju gry, a dostrzega mieszanie się środków językowych (np. s. 118 i 127). Jest to zatem dogłębna analiza omawianych tekstów, przeprowadzona z precyzją i polotem. Z recenzenckiego obowiązku pozwolę sobie jednak na kilka uwag.

W omówieniu tekstu *Собрание на ликероводочном заводе*, stanowiącego głównie przykład gier językowych na poziomie fonetycznym, Doktorantka słusznie dostrzega balansowanie autora między stylem wysokim i potocznym, na co wskazuje choćby (wspomniane na s. 113-114 rozprawy) potoczne użycie formy trybu rozkazującego czasownika *доложить* (*доложьте*). Warto by jednak było wspomnieć o fakcie przeplatania się w tekście jego dwóch znaczeń – 1. *zreferować, przedstawić* oraz 2. *dołożyć* (*добавить*). Drugie ze znaczeń pozostaje bowiem w ścisłym związku z powtarzalnością w przytaczanym tekście czasownika *наливать* (*наливает из графина*). Skoro przy każdym z poziomów gier Autorka, niezależnie od głównego wątku badawczego, omawia również wybrane gry na innych poziomach, nie byłby to zabieg chybiony.

Na s. 114 czytelnik może natomiast uzyskać informację, że fraza *Нам это только давай, если, конечно, красивая женщина* zyskała już status skrzydlatej. Może warto byłoby pójść tym tropem i zbadać, jaki wpływ na rozwój rosyjskiej skrzydlatologii ma twórczość Michaiła Żwanieckiego?

Poddając charakterystyce zjawisko kontaminacji, Doktorantka na s. 139 rozprawy omawia kontaminat *обдемагогилы*. Zabrakło mi tu jednak wyraźnego podkreślenia, że

² Zob. Ibidem, s. 118.

w procesie powstawania tej formy obecne jest również zjawisko nałożenia międzywyrazowego: *обделали* + *демагог* = *обде* + *демагог*...

Na s. 145 rozprawy mgr Biczak zauważa, iż „Михаил Жванецкий редко прибегает к использованию бранной лексики”. Tymczasem w utworach przytaczanych na s. 64-65 rozprawy pojawiają się wyrażenia: *придурак*, *вонючий*, *идиот*, *сволочь*, *кретин поганый* oraz *рожа*, *задница*, *сдохнуть*, na s. 66 – *коза старая*, na 144 – *ни к херам не годится*, a na 147 – *курвы*. Nie wszystkie z wymienionych są wulgaryzmami o wysokim stopniu nacechowania, jednak wykazują cechy tego typu leksyki. Wydaje się, że bardziej fortunne byłoby stwierdzenie, iż M. Żwaniecki nie epatuje wulgaryzmami, ale – jako świadomy ich obecności w języku – potrafi wykorzystać je w roli elementu gry językowej.

W przedłożonej do recenzji rozprawie warto podkreślić doskonałe opanowanie techniki pisania. To praca, która ze wszech miar spełnia wszelkie wymogi rozprawy naukowej, jednak nie można nie odnotować faktu, że czytelnik (w tym recenzent!) odczuwa na skutek obcowania z tekstem wielką językową i intelektualną przygodę.

Owszem, na 191 stronach nie sposób uniknąć uchybień. W tej rozprawie występują one jednak w ilościach śladowych (np. „(...) **вызванный высмеиванием использованием** алкоголя” (zam. **использования**) – s. 117 czy „Другим **источников** комизма является... (zam. **источником**) – s. 152).

Poza odnotowanymi powyżej uwagami, należy podkreślić, iż w całej rozprawie wątpliwości budzi tak naprawdę jedynie Bibliografia i zaobserwowane w niej nieściśłości. W spisie bibliograficznym brak bowiem kilku cytowanych pozycji (odnotowanych w przypisach!), a zamiast nich czytelnik znajdzie tam adresy bibliograficzne publikacji, do których w rozprawie zabrakło jakichkolwiek odwołań. Los tych ostatnich nie musi polegać na ich definitywnej likwidacji. Jeśli zainspirowały one Autorkę, pomogły Jej zrozumieć istotę zagadnienia, można wyróżnić je w Bibliografii jako Literaturę pomocniczą. Wśród nich znajdują się m.in. pozycje polskojęzyczne: Prajzner K., *Tekst jako świat i gra: modele narracyjności w kulturze współczesnej*, Łódź 2009; Skudrzykowa A., *O pewnym sposobie tworzenia iluzji mówioności w literaturze (na przykładzie współczesnej prozy polskiej)*, [w:] A. Wilkoń, J. Warchala, red., *Z problemów współczesnego języka polskiego*, Katowice 1993; Słomiński K., *Z historii rosyjskiego aforyzmu*, [w:] Supa W., red., *Satyra w literaturach wschodniosłowiańskich*, t. VI, Białystok 2005; Witoszowa B., *Rola powtórzeń w tekście literackim stylizowanym na tekst mówiony (na przykładzie monologu*

wypowiedzianego), [w:] Wilkoń A., red., *Język artystyczny*, t.3., Katowice 1985 czy Wróblewski K., *Żartobliwe modyfikacje formy fleksyjnej słowa w tekstach Jeremiego Przybory*, [w:] Gajda S., Brzozowska D., *Świat humoru*, Opole 2000. Wśród rosyjskojęzycznych natomiast są to m.in.: Бондаренко В., *Ответные фразеореплики как средства языкового комизма*, [в:] Арутюнова Н., ред., *Логический анализ языка. Языковые механизмы комизма*, Москва 2007; Бурмакина А., *Образ еврея в современном русскоязычном анекдоте*, Санкт-Петербург 2013; Воробьева К., *Специфика иронии среди других языковых средств комизма*, [в:] Арутюнова Н., ред., *Логический анализ языка. Языковые механизмы комизма*, Москва 2007 – z tej samej monografii zbiorowej również artykuły autorów: Галкин М. oraz Ганечко В. Podkreślam, że podaję jedynie przykłady. Takich adresów niecytowanej w rozprawie literatury przedmiotu jest więcej i koniecznie należy przeprowadzić bardzo dokładną reedycję spisu bibliograficznego pod tym kątem.

Wśród publikacji, do których Autorka odwoływała się w tekście rozprawy i podała ich adresy bibliograficzne w przypisach, nie włączając ich jednak do ogólnego spisu bibliograficznego królują opracowania w języku rosyjskim (dla uproszczenia zapisu podaję nazwisko autora, inicjał jego imienia i numer przypisu, w którym dzieło zostało przytoczone): Хакамада И. – przypis nr 4; Кabanen I. - przypis nr 25; Бахтин М. – przypis nr 86; Бученков Д. – przypis nr 60; Карасик В. – przypis nr 69; Химик В. – przypis nr 70; Чирич И. – przypis nr 71; Палкин А. – przypis nr 72; Лендвау Э. – przypis nr 76; Найдич Л. – przypis nr 77; Ларина Т. – przypis nr 84; Нымм Э. – przypis nr 85; Высоцкая В. – przypis nr 125.

Zalecam zatem uważną korektę Bibliografii, mając na uwadze również fakt, że rozprawa powinna zostać opublikowana w formie monografii (co podkreślam i o co wnoszę) i tego rodzaju uchybienia muszą zostać wyeliminowane.

Wszelkie poczynione przeze mnie uwagi w żaden sposób nie wpływają na bardzo wysoką ocenę rozprawy mgr Swietłany Biczak. **Spełnia ona bowiem w najwyższym stopniu warunki określone w art. 13. 1. ustawy z dnia 14 marca 2003r. o stopniach naukowych i tytule naukowym.**

Opracowanie Doktorantki ma wszelkie cechy oryginalności i wykazuje Jej szeroką wiedzę teoretyczną w zakresie dyscypliny badawczej oraz umiejętność analitycznego wnioskowania.

Rozprawa mgr Swietłany Biczak w mojej ocenie zasługuje na wyróżnienie.

Wnoszę zatem o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów przewodu doktorskiego i publicznej dyskusji nad rozprawą.

Toruń, dn. 25.01.2018.

dr hab. Katarzyna Dembska

